

Jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n katokehitys ja sen suhde assimilaatioon, geminaatiojärjestelmään ja *h*:n metateesikehitykseen nykyisessä peräpohjalaisessa puhekielessä

HARRI MANTILA

1 Johdanto

Jälkitavujen vokaalienvälinen *h*' on peräpohjalaisten murteiden selkein tuntomerkki. Se on myös ei-lingvistien keskuudessa hyvin tiedostettu, ja lappilaisten ”hoon päältä puhumista” matkitaankin usein. Matkimukset kuitenkin onnistuvat yleensä huonosti, koska *h* edustuu eri alueilla eri tavoin, ja lisäksi käynnissä on useita *h*:n asemaan vaikuttavia äänne muutoksia. (Palander 2010: 92–94.) Vanhastaan *h* on säilynyt alkuperäisellä paikallaan vokaalien välissä Kemijärven murrealueella, esim. *sauhanan*, *lampahat*, Kemin murrealueella ovat käytössä sisäheittoiset *saunhan*, *lamphat*-tyyppiset muodot, ja Tornion murteessa tavataan *sauhnaan*- ja *lamphaat*-tyyppisiä muotoja, joista ensin mainittu tyyppi on syntynyt *h*:n metateesikehityksen tuloksena (Kettunen 1940: kartat 107, 108 ja 110; Mantila 1992: 1; Vaattovaara 2009: 66–69). Viime vuosikymmeninä *h*:lliset muodot ovat alkaneet väistyä peräpohjalaisesta puhekielestä, ja olenkin nykypuhesuomen piirteiden luokittelussani nimennyt *h*:n stigma-piirteeksi, joka leimaa käyttäjänsä kielteisesti (2004: 328). Väistyminen on kuitenkin ollut hyvin erilaista eri alueilla, erilaisissa kielellisissä ympäristöissä ja erilaisissa informanttiryhmissä (Vaattovaara 2009: 159–178). Tässä katsauksessa tarkastelen jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n katoprosessia peräpohjalaisten nuorten ja nuorten aikuisten puhekielessä. Tutkin 1980- ja 1990-luvuilla syntyneiltä informanteilta kerättyjen aineistojen ja valmiiden opinnäytteiden tulosten pohjalta, missä vaiheessa katokehitys tällä hetkellä on ja millä tavalla se etenee. Käsittelen ainoastaan Suomen puolella puhuttavia peräpohjalaismurteita. Meänkielen ja kveenin tilannetta en kommentoi.

1. Tutkimuskirjallisuudessa käytetään myös termiä jälkitavuissa säilynyt *h*, koska eri äänne muutosten myötä *h* ei sananmukaisesti aina enää esiinny jälkitavujen vokaalien välisessä asemassa (ks. Vaattovaara 2009: 68).

Kun *h* katoaa, tuloksena eivät aina ole yleiskielen mukaiset muodot, esim. *saunhan* ~ *saunhaan* ~ *sauhnaan* > *saunaan*, vaan *h* saattaa assimiloitua edeltävän konsonantin kanssa, esim. *lathoon* > *lattoon*, *ranthaan* > *ranttaan*, jolloin tuloksena on yleis- ja erikoisgeminaatiota muistuttavia muotoja. Jos *h*:llistä tavua edeltävällä tavunrajalla on geminaattakonsonantti, on assimilaation tuloksena yleiskielen kaltaisia muotoja, esim. (*kauppahan* >) *kauphaan* > *kauppaan*. Näitä ei voi yksiselitteisesti määrittellä pelkästään kato- tai assimilaatiomuodoiksi. Kato, assimilaatio ja geminaatiokehitykset nivoutuvat siis yhteen kielen järjestelmää muokkaavaksi ääntenmuutosvyyhdeksi. (Tästä erityisesti Vaattovaara 2009: 202–203; ks. myös Vaattovaara 1999; Nahkola 1987: 75 ja siinä mainittu kirjallisuus). Murteessa tunnetaan vanhastaan yleisgeminaatio säännöllisenä ääntenmuutoksena kaikissa tapauksissa supistuman edellä sekä yksikön 3. persoonan muodoissa, esim. *pattaa*, *tullee* (Nahkola 1987: 51, 75–76), mutta erikoisgeminaatiota ei tavata (ks. kuitenkin Palander 1987: 46–47). Toiseksi katoprosessin tarkastelussa täytyy ottaa huomioon erityisesti Tornion murteelle tyypillinen metateesi-kehitys (varhemmassa fennistisessä kirjallisuudessa toisen asteen metateesi), jossa *h* tietyin ehdoin siirtyy edeltävän soinnillisen konsonantin edelle, esim. *saunhaan* > *sauhnaan*, *Pajalhaan* > *Pajahlaan*. (Airila 1912: 146–151; Mantila 1992: 153–157.) Tutkimuksessa on havaintoja, että *h* saattaa säilyä parhaiten juuri tässä metateettisessä asemassa (Pelttari 1996: 50). Toisaalta Vaattovaaran mukaan (2009: 208) tilanne saattaa tässäkin olla eri alueilla erilainen.

Jälkitavujen *h*:n katoprosessin tutkimiselle on hyvät lähtökohdat, koska *h*:n variaatiosta peräpohjalaisissa murteissa on olemassa runsaasti tutkimustietoa. Selvitin väitöskirjassani vuonna 1992 ilmiön maantieteellisen, ajallisen ja osin sociolingvistisenkin variaation. Myöhemmin olen kommentoinut ilmiön asemaa nykypuhesuomen stigmatisoituneena piirteenä (2004) sekä analysoinut erityisesti metateettisen *h*:n käyttöä kirjoitetussa kielessä (1993, 2011). Laajin aiheeseen liittyvä selvitys väitöskirjani jälkeen on Vaattovaaran (2009) väitöskirja pellolaisnuorten *h*:n käytöstä, sen tiedostamisesta ja näiden suhteesta informanttien paikkasidonnaisuuteen. Lisäksi *h*:n variaatiota peräpohjalaisessa puh kielessä on selvitetty monissa pro gradu -tutkielmissa (Tekoniemi 1981; Kunnari 1983; Koskelainen 1990; Rantanen 1991; Häyhä 1991; Pelttari 1996; Vaattovaara 1999; Riitta Saukko 2001; Nurmesniemi 2004; Kotajärvi 2004; Kumpulainen 2009; Raila Saukko 2010; Mattanen 2011; Isto 2014). Mainitut tutkimukset on kaikki toteutettu pääasiassa näennäisaikamenetelmällä. Peräpohjalaisten murteiden alueelta Alatornio on ollut mukana Kotuksen murteenseurauhankkeessa (ks. Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 19–22), ja edellä mainitut Pelttarin (1996) ja Kumpulaisen (2009) tutkimukset ovat valmistuneet tämän hankkeen piirissä. Kotus ei enää jatka murteenseurauhanketta, mutta vuonna 2014 on valmistunut Iston pro gradu -tutkimus, joka on tehty hankkeen periaatteiden mukaisesti, ja näin on saatu toteutettua Alatornion osalta murteenseuruun kolmas vaihe. Käytännössä tutkimusalueena ovat olleet Ala- ja Yli-Vojakkalan kylät, joista usein käytetään yhteisnimitystä Vojakkala. Näissä töissä on ollut mahdollista ottaa mukaan myös reaaliaikanaikemys. Aineistot on näissä kaikki kerätty haastattelemalla.

Tarkastelen tässä *h*:n katoprosessia ja siihen liittyviä muita muutoksia niiden pro gradu -tutkielmien tulosten pohjalta, joissa on mukana 1980- ja 1990-luvuilla synty-

neitä informantteja. Tarkoitus on siis koota yhteen se tieto *h*:hon liittyvistä äänne-
muutoksista, joka on ollut hajallaan eri opinnäytetöissä. Alatorniolta on lisäksi ollut
käytössäni Marjo Kumpulaisen keräämä aineisto, joka on säilytteillä Kotimaisten kielten
keskuksessa. Tästä olen itse analysoinut *h*-muotojen esiintymät 1980- ja 1990-luvuilla
syntyneiden kuuden informantin kielestä. Vaattovaaran väitöskirjassa *h*:n katoa ja sii-
hen liittyviä muutoksia on erityisesti Tornion murteen osalta jo kommentoitu (2009:
159–178), mutta tässä teen analyysia, jossa koko peräpohjalainen murrealue on mukana.
Lisäksi Vaattovaaran tutkimuksen jälkeen on valmistunut neljä pro gradu -tutkielmaa,
joiden tuloksia ei ole ennen koottu yhteen. Taulukossa 1 (seur. sivu) on lueteltuna ne
pro gradu -tutkielmat, joita kommentoin systemaattisimmin. Esittelen myös näiden tut-
kielmien aineistot ja aineistojen laajuudet, jotta lukija pystyy arvioimaan tuonnempana
ilmoitettujen tulosten luotettavuutta. Mainittuja töitä varhempisiin tutkimuksiin (esim.
Tekoniemi 1981; Pelttari 1996) viitataan vain vertailuaineistona.

Puheena olevien opinnäytteiden vertailu on hankalaa, koska ne eivät Kotuksen
murteenseurauhanketta lukuun ottamatta ole yhden tutkimushankkeen osia, vaan nii-
den tutkimusasetelmat poikkeavat suuresti toisistaan. Mattanen esimerkiksi on halun-
nut tutkia neljää eri kylillä asuvaa kolmen sukupolven perhettä. Riitta Saukko on puolesta-
taan tutkinut 12-lapsisen suurperheen kaikkia lapsia. Nurmesniemi ja Raila Saukko ovat
tutkineet pelkästään nuoria, mutta samalla he ovat tarkastelleet murteen tiedostamista.
Kotajärvi, Kumpulainen ja Isto ovat tutkineet kolmea eri ikäryhmää. Kotajärven tutki-
muksessa on käytössä näennäisaikamenetelmä, mutta Kumpulainen ja Isto ovat voineet
hyödyntää murteenseurauhankkeen aiempia aineistoja, ja mukana on näennäisaika-
menetelmän lisäksi myös reaaliaikaulottuvuus. Tuonnempana esiintyvät prosentit on las-
kettu aina mainittujen ryhmien kokonaisfrekvensseistä. Aineistot ovat myös erisuuruu-
sia, ja analysoitujen *h*-tapausten määräkin vaihtelee sekin kovasti, koska kaikissa töissä
ei ole analysoitu kaikkia mahdollisia muotoryhmiä. Vaikka opinnäytteiden tulosten ko-
koaminen ja kommentointi yhdessä on uskaliaista, olen kuitenkin halunnut tehdä tämän
katsauksen, koska katson, että saatavilla on muutamia fennististä yhteisöä kiinnostavia
havaintoja. Samalla tämä katsaus antaa tietoa siitä, millaisia muutoksia puhe-suomessa
juuri nyt on tapahtumassa (ks. Paunonen 2009: 560). Tuloksilla saattaa olla jonkin ver-
ran yleistettävyyttäkin, koska ne perustuvat varsin suureen informanttimäärään. Onhan
jo taulukossa 1 (ks. seur. sivu) mainittujen informanttien kokonaismäärä 72.

Jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n katoprosessia tarkastelen kolmesta eri näkökul-
masta:

- 1) Millainen katokehitys on alueellisesti? Näyttää siltä, että *h*:n kato etenee nykyään
hyvin eri tavoin eri alueilla. Kadosta on mahdollista saada varsin tarkka kuva
koko alueelta, koska opinnäytteitä on kaikilta kolmelta murrealueelta. Tätä tar-
kastelen luvussa 2.
- 2) Mitä kielenmuutoksen eri tutkimusmenetelmät kertovat *h*:n kadosta? Eri-ikäisiä
aineistoja on jo niin paljon, että on mahdollista tehdä reaaliaikaisia havaintoja
h:n kadosta ja arvioida näennäisaikaennusteita. Vertailua tosin on mahdollista
tehdä kunnolla vain Tornion murteen alueelta Alatorniolta, josta ovat käytet-

Taulukko 1.
Kommentoinnin kohteena olevat pro gradu -tutkielmat ja niiden aineistojen laajuudet.

Tutkielma	Murrealue	Paikkakunta	Informanttien määrä ja nauhoitusten kesto	1990- ja 1980-luvulla syntyneitä informantteja	Analysoituja h-muotoja koko aineistossa	h-muotoja 1980- ja 1990-luvuilla syntyneillä
Kotajärvi 2004	Kemijärvi	Kemijärvi	24 / puoli tuntia	8	2 014	730
Riitta Saukko 2001	Kemi	Tervola	12 / tunti	12	5 516	4 699
Nurmesniemi 2004		Keminmaa	20 / puoli tuntia	20	ei laskettu, koska h:ta ei lainkaan esiinny	
Raila Saukko 2010		Tervola	12 / puoli tuntia	12	h esiintyy vain yhdellä informantilla	109
Mattanen 2011		Sodankylä	12 / 30–50 minuuttia	4	2 099	626
Kumpulainen 2009	Tornio	Alatornio (Vojakkala)	18 / puoli tuntia	6	659	659
Isto 2014		Alatornio (Vojakkala)	15 / puoli tuntia	10	1 393	852

tävissä murteenseuruhankkeen piirissä valmistuneet kolme edellä mainittua opinnäytettä ja joiden aineistot ovat symmetrisiä ja samoin periaattein kerättyjä (Pelttari 1996, Kumpulainen 2004 ja Isto 2014). Vähän varauksellisemmin voi kommentoida Kemian murteen alueelta Sodankylän tilannetta, josta on käytettävissä kaksi opinnäytettä (Tekoniemi 1981 ja Mattanen 2011). Tätä tarkastelen luvussa 3.

- 3) Miten assimilaatiokehitykset etenevät, ja mikä niiden suhde on katomuotoihin ja murteen geminaatiojärjestelmään? Miten metateesikehitys vaikuttaa katon yleistyminen? Näihin kysymyksiin vastaaminen onnistuu taas parhaiten Alatornion osalta, mutta myös Kemian murrealueelta voi saada jotain tietoa Riitta Saukon (2001) ja Raila Saukon (2010) ja Mattasen (2011) tutkielmista. Kemijärven murrealuetta tämä kysymys ei koske, koska siellä *h*:n kadottua tuloksena ovat yleiskielen mukaiset muodot eikä yleisgeminaatiokaan ole vanhastaan kuulunut alueen murteeseen. Näitä kysymyksiä tarkastelen luvussa 4.

Tarkastelun ulkopuolelle jätän tässä morfologian vaikutuksen *h*:n katoprosessiin. En tarkastele myöskään edeltävän konsonantin vaikutusta *h*:n assimilaatioon, koska aineistolähteinä käyttämissäni opinnäytteissä ei tätä ole systemaattisesti otettu huomioon, eikä tietoa näin ole saatavissa. Tämän asian selvittäminen olisi vaatinut opinnäytteiden aineistojen analysoimista kokonaan uudelleen.

2 Kato alueellisena ilmiönä

Kemijärven murrealueeseen luetaan vakiintuneen käytännön mukaisesti Kemijärvi, Salla, Pelkosenniemi ja Savukoski, vaikka tämän murrealueen rajoja on myös kyseenalaistettu (Mantila 1992: 36; Wiik 2004: 180–191). Tämä on se murrealue, josta *h* on peräpohjalaisella murrealueella alkanut ensimmäisenä kadota. Vanhimmissa kuvauksissa katoedustusta ei vielä yleensä mainita (Cannelin 1888: 3–6; Rapola 1966: 256). Tosin Kettunen mainitsee katon kuuluvan Sallan murteeseen (1930: 85). Ollilan pro gradu -työssä vuodelta 1988 katomuotojen osuudeksi on Sallan murteessa laskettu 41,3 prosenttia, ja informanttien erot mainitaan suuriksi. Ollilan tutkimus edustaa perinteistä dialektologiaa, eli se perustuu iäkkäiden informanttien kieleen. Informantit ovat syntyneet kaikki 1800- ja 1900-luvun taitteessa. (Ollila 1988: 2–3, 78–79.) Väitöskirjassani, jonka aineisto niin ikään on toissa vuosisadanvaihteen aikoihin syntyneiden kieltä, on Kemijärven katoprosentiksi laskettu 22,3 ja Sallan 26,8. Kummastakin pitäjämästä on viiden informantin otanta. Savukosken ja Pelkosenniemen murrekantaan *h* sen sijaan kuuluu lähes säännöllisesti. (Mantila 1992: 59.) Joka tapauksessa näyttää siis siltä, että *h* on ollut katoamassa Kemijärven murrealueelta Sallasta ja Kemijärveltä jo niin sanotussa vanhassa murteessa ennen nykypuhesuomen variaation tutkimusta varten koottuja aineistoja.

Kemijärven murretta on mainittujen tutkimusten lisäksi tarkasteltu vain yhdessä opinnäytteessä, joka on Kotajärven vuonna 2004 tarkastettu pro gradu -tutkielma. Se

on tyypillinen variationistista sosiolingvistiikkaa edustava työ, jossa on tarkasteltavana yhden paikallismurteen ikä- ja sukupuoliryhmittäinen variaatio. Informantteja on 24, ja he edustavat kolmea ikäryhmää. Vanhimman ryhmän informantit olivat haastatteluhetkellä yli 65-vuotiaita, työikäisten ryhmän informantit olivat 25–51-vuotiaita ja nuoret olivat 15–16-vuotiaita. Haastattelut kestivät puoli tuntia, ja Kotajärvi on kirjannut niistä kaikki mahdolliset *h*-muodot ja laskenut kato- ja säilymämuotojen frekvenssi- ja prosenttijakaumat. (Kotajärvi 2004: 24–29.) Tulos on, että nuorimmalla ikäryhmällä *h*-muotoja on pojilla 5,0 prosenttia ja tytöillä 1,6 prosenttia (ka 3,3 %) kaikista mahdollisista tapauksista. Tosin vanhimmallakin ikäryhmällä *h*-muotoja on vain noin puolet kaikista. Nuoret eivät myöskään tiedosta piirrettä kuuluvaksi Kemijärven murteeseen. (Mts. 65, 72–75.)

Kemin murrealueelta (Simo, Kemi, Keminmaa, Tervola, Rovaniemi, Sodankylä, Kittilä, Inari) on olemassa peräti seitsemän opinnäytetyötä, joissa *h*:n katoprosessia on kommentoitu. Näistä neljä on tässä tarkemman kommentoinnin kohteena, koska niissä nuorimmat informantit ovat syntyneet 1980- ja 1990-luvulla. Jos näiden tuloksia tarkastellaan etelästä lähtien, ensimmäinen on Nurmesniemen (2004) keminmaalaisnuorison murteenkäyttöä, tiedostamista ja murreasenteita käsittelevä pro gradu. Aineistossa on 20 nuoren puolen tunnin mittainen haastattelu ja jokaiselta kirjoitelma, joka pyydettiin tekemään oman paikkakunnan murteella. Tulos oli, että kukaan informanteista ei käyttänyt *h*:ta puheessaan eikä kukaan kirjoittanut sitä tekstiinsä, vaikka muita murteellisuuksia, esimerkiksi yleisgeminaatiota, svaavokaalia, yksikön ensimmäisen persoonan *mie*-pronominia ja yksinäis-*s*:istä inessiiviä, käytettiin kaikkia yli 50-prosenttisesti ja ne kaikki esiintyivät myös kirjoitelmissa. (Mts. 14–18, 90–91.) Kemijoen alajuoksulta *h* näkyy siis olevan tyystin katoamassa, eivätkä nuoret enää edes tiedosta piirteen kuuluvan alueen vanhaan murteeseen.

Keminmaalaisia hiukan enemmän *h*:ta käyttävät Tervolan, pohjoisen naapurikunnan, nuoret. Kunnasta on Riitta (2001) ja Raila Saukon (2010) tutkielmat. Riitta Saukon pro gradu on selvitys yhden suurperheen sisäisestä kielellisestä variaatiosta. Perheessä on 12 lasta, ja isä on kotoisin Tervolasta. Äiti sen sijaan on pohjois-pohjalaisten murteiden alueelta Kempeleestä. Perheen lapset ovat syntyneet vuosina 1978–1993, ja haastatteluhetkellä vanhin oli 21- ja nuorin 6-vuotias. Jälkitavujen vokaalienvälinen *h* oli säilynyt parhaiten 12-vuotiaan tytön idiolektissä. Hänellä *h*-muotojen prosentti on 28,9. Toiseksi parhaiten *h* edustui hänen 21- ja 20-vuotiailla veljillään, joilla *h*-prosentti on molemmilla 17. Lisäksi kahden tytön *h*-prosentit olivat 9,3 ja 9,1, mutta kaikkien muiden seitsemän sisaruksen *h*-muotojen osuus jää alle yhden prosentin. (Saukko 2001: 8–9, 78–81.) Olen laskenut Saukon ilmoittamista perheen lasten *h*-prosentista keskiarvon, joka on 7,0 (ks. taulukko 2 s. 256).

Raila Saukon pro gradun aineisto on kerätty Tervolan lukion ensimmäisen luokan oppilailta vuosina 2005 ja 2006. Informantit ovat syntyneet siis noin vuonna 1990; tarkat syntymäajat eivät tule työssä esille. Aineistossa on 12 nuoren nauhoitetut haastattelut ja kirjoitelmat, jotka pyydettiin kirjoittamaan Tervolan vanhalla murteella. Lisäksi tekijä pyysi myöhemmin oppilaita kirjoittamaan toisen kirjoitelman omalla puhekielellään. (Saukko 2010: 22–28.) Haastattelussa *h*:ta käytti vain yksi poika, jonka *h*-prosentti oli 30,3 (N = 109). Sen sijaan puolet informanteista, neljä poikaa ja kaksi

tyttöä, käyttää *h*:ta Tervolan murteella kirjoitettavaksi pyydytyssä tekstissään, eli he ainakin jossain mielessä tiedostavat piirteen kuuluvan kotiseutunsa puheenparteen. Omalla puhekielellään kirjoitettavaksi pyydytyssä tekstissä vain kaksi, yksi poika (3 esiintymää) ja yksi tyttö (2 esiintymää), käyttävät *h*:ta. Mielenkiintoista on, että edellä mainittu poika, joka haastattelussa ainoana käytti *h*:ta, ei merkitse sitä omalla puhekielellä tuotettuun kirjoitelmaansa. (Mts. 50, 54, 59.)

Rovaniemeltä ei ole käytettävissä yhtä tuoretta tietoa kuin tähän asti käsitellyiltä paikkakunnilta. Sieltä on olemassa vain Rantasen tutkimus vuodelta 1991. Siinä nuorin informanttiryhmä on syntynyt 1966–1975, joten se jää tässä tarkemman tarkastelun ulkopuolelle. Nuorimman ikäryhmän keskimääräinen *h*-prosentti on tässä vain 4,2. (Rantanen 1991: 25–28, 39.) On todennäköistä, että *h*:n käyttö on tämän jälkeen Rovaniemellä edelleen taantunut. Kaupungista tarvittaisiinkin pian uutta tutkimusta. Myöskään Kittilästä ei ole Koskelaisen vuonna 1990 valmistuneen tutkielman jälkeen käytettävissä nuorempaa aineistoa. Sodankylästä on sen sijaan käytettävissä aivan uusia tutkimustuloksia. Mattanen haastatteli perheitä, joissa kolme sukupolvea elää samassa taloudessa, neljässä kunnan kylässä eli Kieringissä, Vaalajärvellä, Syväjärvellä ja kirkonkylässä. Tavoitteena oli tutkia paitsi kylien välisiä eroja myös vertailla eri sukupolvien kielenkäyttöä. Informantteja on 12, eli jokaisesta kylästä on yksi kolmen sukupolven perhe. Nuorimpia informantteja on siis neljä, ja he ovat syntyneet vuosina 1991–1997. Heistä kaksi eli kirkonkylän ja Kieringin informantit ovat kokonaan luopuneet *h*:sta, mutta Syväjärven informantin *h*-prosentti on 1 ja Vaalajärven informantin peräti 17. Nuorten keskiarvoiseksi *h*-prosentiksi tulee 4,5 (ks. taulukko 2 seur. sivulla). Kylien välillä on eroa jo vanhimpien informanttien kohdalla: syrjäkylien vanhoilla *h* on lähes aina säilyneenä (prosenttien vaihteluväli on 96–100), mutta kirkonkylän informantilla *h*-tapauksia on vain 18 (21 %) kaikista mahdollisista tapauksista. (Mattanen 2011: 3–4, 26, liite 1.)

Tornion murteen alueelta (Alatornio, Karunki, Ylitornio, Pello, Kolari, Muonio, Enontekiö) ovat käytettävissä vuonna 2009 valmistunut Kumpulaisen sekä vuonna 2014 valmistunut Iston pro gradu -tutkielma Alatornion puhekielestä. Kumpulaisen työssä on haastateltu 16:tä informanttia, jotka edustavat kolmea eri ikäryhmää. Nuorimmat informantit, joita on kuusi, ovat syntyneet vuosina 1986–1990. (Kumpulainen 2009: 18–19.) Kumpulainen ei kuitenkaan ole tarkastellut työssään nuorimman informanttiryhmän *h*-muotoja lainkaan, joten olen itse laskenut *h*:n frekvenssi- ja prosenttijakauman hänen aineistostaan. Mainittujen kuuden informantin noin puolen tunnin haastattelusta olen huomannut 659 mahdollista *h*-muotoa, joista oli *h* säilyneenä vain 26:ssa, mikä on 4,0 prosenttia (ks. taulukko 2) kaikista tapauksista. Iston tutkielman nuorimmassa ikäryhmässä (syntyneet 1998–2000), joka käsittää viisi informanttia, on vain kaksi *h*-tapausta 364 mahdollisesta eli noin 0,5 prosenttia (ks. taulukko 2) (Isto 2014: 9, 37).

Pohjoisempaa Tornion murteen alueelta ovat käytettävissä Vaattovaaran väitöskirjassa ilmaistut tiedot. Vaattovaaran väitöskirjan informantteina on 35 pellolaista abiturienttia. Heitä on haastateltu 2000-luvun alussa, mutta informanttien yksityisyyden suojelemiseksi tarkkaa keruuaikaa ole ilmoitettu. (Vaattovaara 2009: 46.) Kuitenkin annettujen tietojen valossa heidän täytyy olla 1980-luvun alkupuoliskolla synty-

neitä, joten heidän *h*:n käytöstään saadut tulokset ovat ajallisesti tässä esitettyjen opin-
näytteiden ja aineistojen kanssa vertailukelpoisia. Koko aineistossa *h* on säilynyt yh-
teensä 67,2-prosenttisesti. (Mts. 161.) Tulos on siis täysin toisenlainen kuin muissa tässä
siteeratuissa tutkimuksissa.

Taulukkoon 2 olen koonnut 1980- ja 1990-luvuilla syntyneiden informanttien *h*:n
käytön prosentuaaliset osuudet taulukossa 1 mainituista pro gradu -töistä ja Vaatto-
vaaran väitöskirjasta. Taulukko näyttää, miten erilainen *h*:n katoproessi on alueelli-
sesti: Tornion murteen alueella *h* näyttää vielä pitävän pintansa nuortenkin puheessa
alueen keskiosissa. Alueen eteläosissa nykyisen Tornion kaupunkiseudulla *h* sen sijaan
on nuorten kielessä harvinainen. Kemien murteen alueelta *h* alkaa olla nuorison kielestä
väistynyt. Kemienmaasta *h* on kokonaan kadonnut, mutta Tervolassa ja Sodankylässä sen
saattaa harvinaisena vielä kuulla. Myös Kemijärvellä *h* on nuorison kielestä lähes ko-
konaan väistynyt. Näiden perusteella voisi siis esittää sellaisen näennäisaikakennusteen,
että 1980- ja 1990-luvulla syntyneiden lapset eivät enää ainakaan Kemien ja Kemijärven
murteen alueella omaksu *h*-muotojen kieliopillista järjestelmää vanhemmiltaan, joten
h-muodot tulevat väistymään seuraavien noin 80 vuoden kuluessa kokonaan.

Taulukko 2.

Jälkikäytävien vokaalienvälisen *h*:n säilymisen suhteelliset osuudet 1980- ja 1990-luvulla
syntyneiden informanttien kielessä seitsemän tutkimuksen mukaan.

Tutkimus	Murrealue	Paikkakunta	<i>h</i> :n säilymisprosentti 1980- ja 1990-luvulla syntyneillä
Kotajärvi 2004	Kemijärvi	Kemijärvi	3,3 %
Nurmesniemi 2004	Kemi	Keminmaa	0 %
Saukko, Riitta 2001		Tervola	7,0 %
Saukko, Raila 2010		Tervola	2,5 %
Mattanen 2011		Sodankylä	4,5 %
Kumpulainen 2009	Tornio	Alatornio (Vojakkala)	4,0 %
Isto 2014		Alatornio (Vojakkala)	0,5 %
Vaattovaara 2009		Pello	67,2 %

3 Kato näennäis- ja reaaliaikatulosten valossa

Reaaliaikaiseen havainnointiin ja trenditutkimukseen tarjoutuu mahdollisuus Kemien
murteen alueelta Sodankylästä. Sieltä on valmistunut vuonna 1981 Tekoniemen pro
gradu -tutkielma, joka on kolmen sukupolven kieltä vertaileva näennäisaikatutkimus.
Tähän voi verrata edellä mainitun Mattasen (2011) tasan 30 vuotta myöhemmin val-
mistuneen pro gradun tuloksia. Tämä tutkimus on myös näennäisaikamenetelmällä
tehty, ja siinäkin on tarkasteltavana kolme ikäryhmää. Tekoniemi (1981: 17–18) ennus-
taa, että *h* on Sodankylässä ”luettava ehkä väistyviin piirteisiin”, koska hänen aineis-
tonsa nuorimmalla informanttiryhmillä *h*:n säilymisprosentti on vain 38. Tilanteen

kehittymistä kuvaa taulukko 3. Siinä olen verrannut kummankin mainitun tutkimuksen tuloksia siten, että Tekoniemen keski-ikäisten ikäryhmää vastaavat nyt Mattasen vanhat ja vastaavasti Tekoniemen nuorten ikäluokka on iältään suunnilleen Mattasen työikäisten ryhmän kanssa samanikäinen. Vuoden 2011 tiedot perustuvat Mattasen (2011: 26) ilmoittamiin lukuihin, joista olen laskenut kunkin ikäryhmän keskiarvoisen säilymisprosentin.

Taulukko 3.

Jälkitavujen vokaalienvälisen *h:n* säilymisen suhteelliset osuudet Sodankylän puhekielessä kahden tutkimuksen mukaan.

Tutkimus	1902–1914 syntyneet	1916–1952 syntyneet	1956–1967 syntyneet	1991–1997 syntyneet
Tekoniemi 1981	84	66	38	
Mattanen 2011		79	71	4

Tekoniemen ja Mattasen tulokset eivät ole täysin vertailukelpoisia, eli vertailu ei täysin täytä trenditutkimuksen vaatimuksia (ks. Kurki 2005: 32 ja siinä mainittu kirjallisuus). Ensinnäkin informanttien määrä on erilainen: Tekoniemellä on 30 ja Mattasella vain 12 informanttia. Ikäryhmät eivät myöskään ole samanlaisia. Mattasen (2011: liite 1) vanhimmat informantit ovat syntyneet vuosina 1922–1930 ja työikäiset vuosina 1961–1964. Tekoniemen ryhmät ovat heterogeenisempia, ja näin taulukossa 2 näkyvät-kin hänen informanttiansa ryhmien ikäraajat (Tekoniemi 1981: 6–8). Varovaisesti taulukosta 2 voisi kuitenkin päätellä, että *h:n* reaaliaikainen kato ei ole ollut niin selvää, kuin vuoden 1981 näennäisaikaennusteen perusteella olisi voinut ajatella. Mattasen vuoden 2011 aineistossa nimittäin vanhimman ikäryhmän *h*-prosentti on korkeampi kuin Tekoniemen työikäisten ja samoin Mattasen työikäisten prosentti on korkeampi kuin Tekoniemen nuorten. Huomattavaa on, että Mattasen 1990-luvulla syntyneillä informanteilla *h*-edustus vähenee yhdessä sukupolvessa peräti 67 prosenttiyksikköä.²

Vaikka Tekoniemen ja erityisesti Mattasen aineistot ovat pieniä, tulos saattaa kuitenkin olla luotettava. Muuallakin kotimaisessa tutkimuksessa on nimittäin havaintoja siitä, että nuoret saattavat karttaa jotain murteellisuutta, joka kuitenkin myöhemmällä iällä kuuluu heidän puheeseensa. Esimerkiksi Moilasen (2003) tekemässä paneelitutkimuksessa Hailuodon puhekielestä kävi ilmi, että samat informantit käyttivät vuosien 2001 ja 2002 haastatteluisissa useissa tapauksissa enemmän murteellisia variantteja kuin vuoden 1971 haastattelussa (mts. 67–69). Myös Nahkola ja Saanilahti (2001) ovat todenneet Virtain Vaskiveden kylän kielen reaaliaikaista muuttumista käsittelevässä tutkimuksessaan, että kahdeksan informanttia 24:stä oli kymmenessä vuodessa alkanut käyttää enemmän murteellisia variantteja (mts. 178, 183–185). Samoin Mustanojan (2011) paneelitutkimuksessa Tampereen puhekielestä on tällaisia havaintoja (mts. 360–365). Eri murrepiirteet käyttäytyivät kuitenkin hyvin eri tavoin. Tosin tässä on pidet-

2. Kiitän Virittäjän nimetöntä arvioijaa tästä havainnosta.

tävä mielessä, että mainitut tutkimukset ovat kaikki paneelitutkimuksia, mutta Tekoniemen ja Mattasen tulosten vertailu edustaa trenditutkimuksen asetelmaa.

Tornion murteen osalta reaaliaikaiseen havainnointiin tarjoutuu mahdollisuus Alatorniolta. Täältä ovat siis olemassa tarkasteluajanjaksolta Kotuksen murteen-seurauhankkeen yhteydessä valmistuneet Kumpulaisen (2009) ja Iston (2014) pro gradu -tutkielmat. Näissä on mukana yhdeksän samaa informanttia, joista kolme on 1980-luvulla (kaikki vuonna 1981) syntyneitä. Kumpulainen ei ole kuitenkaan laskenut erikseen *h*:n ja assimilaation esiintymiä näiltä informanteilta, joten en pysty vertaamaan säilyneiden *h*-muotojen prosentuaalisia osuuksia näiden kesken. Kuitenkin samat kolme informanttia ovat mukana jo Pelttarin (1996) tutkimuksessa. Kyseessä on siis tässä kohdin aito paneelitutkimusasetelma, jossa samoja informanteja on haastateltu eri aikoina. Seuraavaan taulukkoon olen suoraan lainannut Iston (2014: 56) ilmoittamat *h*:n säilymisen prosenttiluvut hänen ja Pelttarin aineistoon kuuluvien kolmen informantin osalta. Taulukossa olen käyttänyt informanteista samoja peitenimiä kuin Isto.

Taulukko 4.

Jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n säilymisen suhteelliset osuudet kolmen vuonna 1981 syntyneen alatorniolaisinformantin kielessä kahden tutkimuksen mukaan.

Tutkimus	Niklas	Niilo	Noora-Maria
Pelttari 1996 (haast. 1992)	6,3	1,1	8,9
Isto 2014 (haast. 2013–2014)	8,4	2,1	9,3

Pelttari (1996) tekee oman aineistonsa perusteella näennäisaikaennusteen, että *h* katoaa tutkimusalueelta lähivuosikymmeninä, ellei se ”piakkoin saa jotain yllättävää piiloprestitiä” (mts. 29). Taulukko 4 kuitenkin osoittaa, että kolmen reaaliaika-vertailuun mukaan saadun informantin kielessä ei ole noin 20 vuoden kuluessa tapahtunut käytännössä mitään muutosta.

Alatornion *h*-systeemin kehitykseen antaa vielä trenditutkimuksen näkökulman Kumpulaisen nuorin ikäryhmä, jonka kuusi informanttia ovat syntyneet vuosina 1986–1990 ja joiden *h*-edustuksen olen siis itse laskenut. (Tämän ryhmän informanteja ei ole haastateltu Pelttarin eikä Iston tutkimuksessa.) Heillä *h*-muotojen osuus on 4,0 (ks. taulukko 2 s. 256). Reaaliaikanäkökulmasta on mielenkiintoista, ettei *h* ole kuitenkaan täysin kadonnut vielä tänäkään ryhmän kielestä. Vain yhdellä informantilla, vuonna 1987 syntyneellä tytöllä, ei ole yhtään *h*-tapausta. Eniten *h*:ta käyttävällä informantilla, vuonna 1986 syntyneellä tytöllä, on 11 *h*-esiintymää. Suurin osa tapauksista on litteroitu vajaaääntöisyyttä osoittavalla rivinyllisellä *h*:lla, esim. *Put^haalle, teht^hiin, uuest^haan*. Informantin *h*-tapaukset vaikuttavat muutoin joko täysin sporadisilta, tai sitten niihin liittyy voimakas affekti, esimerkiksi: *mie en tykännys siitä yhtään kö se meinas viiä multa hermot, kokohnaan*. Iston nuorimmalla ikäryhmällä, joka siis ei ole mukana aiemmissa tutkimuksissa, *h*:ta esiintyy enää vain yhdellä vuonna 1999 syntyneellä pojalla kaksi tapausta, eli 0,5 prosenttia koko ryhmän tapauksista (ks. taulukko 2 s. 256).

Tornion murteen alueelta myös Pellosta on olemassa eriaikaisia aineistoja, ja Vaattovaara on väitöskirjassaan jo esitellytkin kadon yleistymistä noin sadan vuoden aikana. Hän tarkastelee Kunnarin vuonna 1983 valmistuneen pro gradu -tutkielman aineistoa sekä itse keräämiään aineistoja ja toteaa, että kato on sadan vuoden aikana yleistynyt varsin hitaasti. Vuosina 1898–1920 syntyneellä sukupolvella kadon osuus on keskimäärin 9 % ja vuosina 1986–1987 syntyneilläkin vasta noin 18 %. Ero Alatornion tilanteeseen on siis huomattava. (Vaattovaara 2009: 159–160.) On harmillista, että Yli-torniolta ja Kolarista ei ole tutkimusta, jonka avulla koko Tornionlaakson kuvaa voisi tarkentaa. Kolarin tilanteesta saadaan kuitenkin tietää jotain Nivan (2011) kansandialektologisen pro gradu -tutkielman pohjalta. Siinä on tutkittu kyselylomakkeen avulla Kolarista Ouluun muuttaneiden opiskelijoiden murrekäsityksiä. Työ on toteutettu hyvin samantyyppisellä metodologialla kuin Vaattovaaran väitöskirja, ja Nivan informantit raportoivat *h:n* käyttöään hyvin samantapaisesti kuin Vaattovaaran informantit. (Mts. 80–81.) *h:n* todellista käyttöä puheessa Niva ei tutki.

4 *h:n* kadon suhde assimilaatioon, geminoitumiseen ja metateesiin

Edellisissä luvuissa on jo käynyt selväksi, että *h* on nopeasti katoamassa 1980- ja 1990-luvuilla syntyneiden kielestä muualla paitsi Tornion murteen alueen keski- ja pohjoisosista, mutta *h:n* kato ei johda automaattisesti yleiskielen kaltaisiin muotoihin. *h* voi assimiloitua siten, että tuloksena on yleisgeminaation kaltaisia muotoja (*venheen* > *venneen*), erikoisgeminaation kaltaisia muotoja (*vuotheen* > *vuotteen*; *naapurhiin* > *naapurriin*) tai yleiskielen kaltaisia muotoja (*olhaan* > *ollaan*; *laulethiin* > *laulettiin*). Olisi loogista odottaa, että juuri yleiskielen mukaiset muodot sekä alueella fonemaattistuneen yleisgeminaation kaltaiset muodot yleistyisivät ja alueella muutoin tuntemattoman erikoisgeminaation kaltaiset muodot olisivat harvinaisia (Vaattovaara 2009: 199). Juuri tällä tavoin Kumpulaisen nauhoittamien alatorniolaisaineiston nuorten kieli käyttäytyykin. Taulukosta 5 (ks. seur. sivu) käy ilmi eri informanttien edustus, jonka olen siis itse laskenut Kumpulaisen aineistosta.

Taulukon 5 ensimmäisestä sarakkeesta näkyy, että assimilaatio on tapahtunut kuu-den alatorniolaisinformantin kielessä sataprosenttisesti (f 139/0), kun tuloksena on ollut mahdollista syntyä yleiskielen kanssa yhtenevä muoto, esim. *missään*, *luokkaan*, *vaatteissa*, *ajellaan*, *pelattiin*. Samoin yleisgeminaatiomuotojen kanssa identtisiin muotoihin (toinen sarake) on päädytty lähes sataprosenttisesti (160/2 eli 98,5 %), esim. *Puttaala*, *ylleensä*, *kokkeita*, *Vojakkallaan*, *kasvatetaan*. Aineistossa on tästä vain kaksi poikkeusta, vuonna 1986 syntyneen tyttöinformantin käyttämät katomuodot *eteenpäin* ja *esiintymään*. Erikoisgeminaation kaltaisia muotoja (kolmas sarake), esim. *varmaan*, *aikkaan*, *tarppeeks*, *Arpellaan*, *ylioppilaita*, *hiihettään*, sen sijaan on aineistossa vain 60 tapausta yhteensä 334 mahdollisesta eli 18 prosenttia. Isto on saanut lähes identtisen tuloksen. Yleiskielen kanssa samankaltaisiin muotoihin johtava assimilaatio on tapahtunut sataprosenttisesti, yleisgeminaation kaltaiset muodot ovat edustettuna 97,4-prosenttisesti ja erikoisgeminaation kaltaiset vain 16,7-prosenttisesti. (Isto 2014: 44–45.)

Taulukko 5.

Kuuden 1980- ja 1990-luvulla syntyneen alatorniolaisinformantin erilaisten *h*-muotojen frekvenssijakauma. Kolmessa ensimmäisessä sarakkeessa on sulkeissa mainittu assimiloitumattomien muotojen määrä. Katomuotojen sarakkeessa näkyy näiden summa.

<i>h</i> -muoto Informantti	Assimilaatio yleiskielen kaltainen muoto	Assimilaatio yleisgeminatian kaltainen muoto	Assimilaatio erikoisgeminatian kaltainen muoto	Katomuoto	Sisäheittöinen muoto	Meta-teettinen muoto	Yht.
Tyttö s. 1986	25 (/0)	43 (/2)	1 (/90)	92	10	1	172
Tyttö s. 1987	47 (/0)	45 (/0)	4 (/54)	54	0	0	150
Tyttö s. 1987	31 (/0)	16 (/0)	8 (/37)	37	1	2	95
Poika s. 1987	8 (/0)	11 (/0)	20 (/10)	10	2	0	51
Poika s. 1988	20 (/0)	18 (/0)	10 (/56)	56	1	2	107
Poika s. 1990	8 (/0)	27 (/0)	17 (/25)	25	6	1	84
Yht.	139 (/0)	160 (/2)	60 (/272)	274	20	6	659

Yleisgeminatiojärjestelmä on siis murteessa täydentymässä siten, että muiden supistumatapausten ohella myös alkuaan *h*:lliset muodot tulevat mukaan. Aika näyttää, jatkaako yleisgeminatiojärjestelmä alueella täydentymistään siten, että myös alkuperäisen *i*-loppuisen diftongin etiset tapaukset, esim. *sannoin*, *talloissa*, tulevat mukaan. Tällaisia muotoja on merkitty jo naapurikunnasta Keminmaasta, esim. *puhhuin*, *issoimpiin*, *assuin* (Nurmesniemi 2004: 28), mutta itse tarkastelemassani Kumpulaisen alatorniolaisaineistossa ei ole yhtään tapausta. Eteläinen naapurimurre eli Oulun seudun murre tuntee järjestelmän, jossa geminatio toteutuu aina jälkitavun pitkän vokaalin ja *i*-loppuisen diftongin edellä riippumatta jälkitavun vokalismien alkuperästä (ks. Nahkola 1987: 51). Oulun seudun murteen järjestelmä on siis ehkä työntymässä kohti pohjoista.

Tilanne on Alatorniolla aivan päinvastainen kuin Vaattovaaran tutkimassa Pellossa, jossa assimilatio on erikoisgeminatiokontekstissa yleisin ja *h*:lliset muodot pitävät hyvin pintansa yleisgeminatiokonteksteissa ja yleiskielisissä konteksteissa. Tämä selittyy sillä, että *h*-järjestelmä on Pellon nuorillakin vielä niin vahva, että muut yleisgeminatiotapaukset halutaan pitää erillään *h*-muodoista. Koska murre ei tunne erikoisgeminatiota, *h*-muodot voivat vapaammin assimiloitua tässä kontekstissa, koska ne eivät kilpaile minkään olemassa olevan järjestelmän kanssa. (Vaattovaara 2009: 199–200.)

Kemin murteen alueelta saatuja tuloksia ei voi aivan suoraan verrata Tornion murteen alueelta saatuihin. Kemin murrealueella *h*:ta seuraava vokaali on yleensä lyhyt,

joten assimilaatio tuottaisi *kauppan*-tyyppisiä muotoja, samoin *venhen*-tyyppisistä muodoista pitäisi assimilaation tuloksena tulla *vennen*-tyyppisiä eikä varsinaisia yleisgeminaation kaltaisia *venneen*-tyyppisiä muotoja ja edelleen erikoisgeminaation kaltaiset muodot olisivat tyyppiä *olttin* (< *olthin*). Mattasen (2011) sodankyläläisaineistossa assimilaatioksi lasketut muodot ovat kuitenkin pitkävokaalisia. Mattasella on esimerkiksi pitkävokaaliset assimilaatiomuodot *katottiin*, *konneelta*, *mittään*, *olttiin*, *ampummaan*, mutta *h*-muodot ovat murteen vanhan järjestelmän mukaisesti lyhytvokaalisia, esim. *menthin*, *ajethin*, *opettelemhan*, *lypsämhän*, *uimhankhan*. (Mts. 30, 36–37, 42, 46.) Tämän vuoksi *h*:n katoon ja assimilaatiokehitykseen liittyvä problematiikka näyttäytyy Kemin murrealueella vähän toisenlaisena kuin Tornion murteen alueella.

Konneelta ja *ampummaan* -tyyppisiä muotoja ei voi Kemin murrealueella suoraan pitää assimilaatiotapauksina. Ne ovat ehkä paremminkin hybridimuotoja, joiden syntyyn ovat vaikuttaneet yleiskielen katomuodot ja harvinaiset lyhytvokaaliset assimilaatiotapaukset, jotka kuitenkin ovat mahdollisia ja joita on ainakin Raila Saukon tervolalaisaineistossa, esim. *hihtämmän* (2010: 49). Mattasen (2011) pro gradun esimerkistössä ei tosin tällaisia muotoja ole. Yleiskielen ja assimilaation lisäksi tietysti myös Kemin murteessa säännöllisenä esiintyvä yleisgeminaatio on mukana kolmantena tekijänä aina silloin, kun sen toteutumisehdot ovat voimassa. Mattasen mukaan lähes kaikissa hänen aineistonsa assimilaatiotapauksissa tuloksena on yleisgeminaation kaltainen muoto mutta erikoisgeminaation kaltaisia tapauksia on vain muutama, eli tältä osin tulos on yhteneväinen Alatorniolta saamieni tulosten kanssa. Valitettavasti Mattanen ei ole erotellut katotapauksista yleiskielen mukaisia geminaatiotapauksia. (Mts. 29–31.)

Etelämpää Kemin murteen alueelta Tervolan assimilaatiotilanteesta saadaan tietoa Raila Saukon (2010) pro gradusta. Hänen lukiolaisaineistossaan *h*:ta käyttää vain yksi poikainformantti, ja tältä Saukko on laskenut erikseen *h*-tapaukset, erilaiset assimilaatiotapaukset ja katomuodot. Informantilla esiintyy puolen tunnin haastattelussa 109 mahdollista *h*-muotoa, joista *h* on säilynyt 33 tapauksessa, yleisgeminaation kaltaisia on 9 ja erikoisgeminaation kaltaisia muotoja 12. (Mts. 49–51.) Tulos on siis erilainen kuin Sodankylän ja Alatornion tapauksessa. Koska kyseessä on kuitenkin vain yksi informantti, ei tulos ole vertailukelpoinen.

Assimilaatiokehityksen ohella *h*:n katomuotojen yleistymisen yhteydessä on kommentoitu myös metateettisiä *kouhluun*, *Pajahlaan* -tyyppisiä muotoja, joissa *h* on siirtynyt edeltävän soinnillisen konsonantin eteen tiettyjen fonotaktisten ehtojen vallitessa. Tämä muutos on ollut näihin aikoihin saakka ekspansiivinen Tornion murteessa, ja se on ollut leviämässä myös Kemin murteeseen. (Ks. Mantila 1992: 153–157.) Peltari (1996) huomasi pro gradussaan, että nuorten ryhmässä metateettisten muotojen osuus on korkein. Hän esittää myös, että *h*-metateesi tukee *h*:n säilymistä. (Mts. 49–52; ks. myös Häyhä 1991: 71.) Tässä esitettyjen tulosten valossa näyttää kuitenkin siltä, että 1980- ja 1990-luvuilla syntyneiden kielessä *h*-järjestelmä on jo niin taantunut, ettei metateesikehitys enää pysty yleistymään. Kuitenkin analysoimassani Kumpulaisen alatorniolaisaineistossa kaikista säilyneistä 26 *h*-tapauksesta metateesi on tapahtunut aina, kun se on fonotaktisesti ollut mahdollista. Tapauksia on kuitenkin vain kuusi: *varhmaan* (2 kertaa), *aihneita*, *kouhluun*, *etehlään*, *kokohnaan*.

Mattanen (2011) raportoi *h*-metateesin kehityksestä Sodankylässä. Hänen mukaansa metateesi on kyllä levinnyt Sodankylän puhekieleen, mutta sillä ei sielläkään ole enää yleistymisen edellytyksiä, koska nuorten kielessä *h*-muotoja ei juurikaan enää esiinny eikä metateettisia muotoja ole lainkaan. Näin metateesimuodot eivät ole hidastamassa *h*:n katoa. Vanhoilla ja keski-ikäisillä informanteilla metateesimuotoja on kaikilla, ja yhdellä keski-ikäisellä Syväjärven kylästä kotoisin olevalla miesinformantilla (s. 1960) niiden osuus on peräti 57 prosenttia. Muilla metateettisten muotojen prosenttiosuuksien vaihteluväli on 4–26. (Mts. 50–57.) Metateettisten muotojen osuus harvoissa säilyneissä tapauksissa olisi mielenkiintoinen seikka, mutta tässä esitellyissä opinnäytteissä ei ole mainittu systemaattisesti kaikkia säilyneitä tapauksia. Tämän vuoksi tästä sinänsä mielenkiintoisesta seikasta ei ole mahdollista saada tarkempaa kuvaa ilman, että kaikkien mainittujen opinnäytteiden aineistot analysoitaisiin uudelleen.

5 Lopuksi

Tässä katsauksessa tarkastelen peräpohjalaismurteiden selkeimmän tuntomerkin, jälkitaivujen vokaalienvälisen *h*:n, katoprosessia 1980- ja 1990-luvulla syntyneiden informanttien kielessä. Tarkastelu perustuu pääosin opinnäytteissä ilmaistujen tulosten kokoamiseen ja osin niiden uudelleen analysointiin ja tulkintaan. Jonkin verran olen analysoinut näiden opinnäytteiden aineistoja myös itse. Tarkastelen katoprosessia kolmesta näkökulmasta. Selvitän ensin kadon etenemistä peräpohjalaismurteiden eri alueilla. Toiseksi vertailen näennäisaikamenetelmällä saatuja ennusteita reaaliaikaisiin tuloksiin. Kolmanneksi tarkastelen kadon suhdetta assimilaatioon ja geminaatiojärjestelmän muuttumiseen sekä *h*:n metateesikehityksiin.

Jälkitaivujen *h* näkyy olevan nopeasti katoamassa nuoren polven kielenkäytöstä. Alueellisesti kato valtaa nopeasti alaa Kemijärven ja Kemin murrealueilla, ja esimerkiksi keminmaalaisnuorisolla ei *h*:ta tavata enää lainkaan. Tilanne on sama Tornion murteen eteläosassa, lähinnä entisen Alatornion kunnan alueella. Nuorten käyttämät *h*-tapaukset ovat yleensä täysin sporadisia, mutta voimakas affekti saattaa joskus selittää piirteen säilymistä. Pohjoisempaa Torniojokivarresta ovat käytettävissä Vaattovaaran tulokset Pellon puhekielestä, ja siellä *h* kuuluu vielä vankasti nuorekin polven kieleen.

h:n kadosta esitetyt näennäisaikannusteet näyttävät pitävän vain osin paikkansa. Vaikka murrepiirteen on todettu olevan katoamassa jo 1980-luvulla valmistuneissa opinnäytteissä, ei muutos vanhimpien ja keski-ikäisten informanttien keskuudessa ole täysin odotuksenmukainen. Esimerkiksi Sodankylän aineistossa tämän hetken työikäisten ja vanhimpien informanttien ryhmä käyttää *h*:ta enemmän kuin 1980-luvulla haastatellut. Murrepiirteen täydellinen kato on myös varsin hidasta. Esimerkiksi Alatorniolta paneelitutkimusasetelmaan saatujen kolmen informantin *h*-edustus ei ole 20 vuodessa muuttunut lainkaan. Vielä 1990-luvulla syntyneilläkin esiintyy muutamia tapauksia.

Kemijärven murrealueella *h*:n kato tuottaa murteeseen yleiskielen kaltaisia muotoja, esim. *kouluhun* > *kouluun*. Tornion murteen eteläosassa *h* assimiloituu edeltävään konsonanttiin lähes aina, jos tuloksena on yleiskielen tai yleisgeminaatiomuodon kaltainen muoto, esim. *luokhaan* > *luokkaan*, *kokheita* > *kokkeita*. Jos assimilaation

tuloksena on erikoisgeminan kaltaisen muoto, esim. *aikhaan* > *aikkaan*, muutos on tapahtunut vain alle viidenneksessä kaikista tapauksista. Tätä ei ole aiemmin kommentoitu fennisissä tutkimuksissa opinnäytetöiden ulkopuolella. Assimilaatiomuotojen suhde on päinvastainen pohjoisempana Tornionjokivarressa Pellossa, jossa *h*-järjestelmä on nuorillakin vielä elävä.

Kemin murrealueella ei voi puhua suoraviivaisesti pelkästä assimilaatiokehityksestä, koska sen tuloksena alueella syntyisi *koullun*, *vennen* ja *aikkan* -tyyppisiä muotoja, koska *h*:n jälkeinen vokaali on yleensä lyhyt. Tällaiset muodot ovat kyllä mahdollisia mutta harvinaisia. Yleisempiä ovat pitkävokaaliset *koulluun*, *venneen* ja *aikkaan* -tyyppiset muodot, joiden yleistymiseen ovat vaikuttaneet assimilaation ohella yleiskielen ja yleisgeminan malli. Erityisesti Sodankylän osalta on todettava, että eri muotojen distribuutio on kuitenkin sama kuin Tornion murteessa eli yleisimpiä ovat yleiskielen ja yleisgeminan kaltaiset muodot ja erikoisgeminan kaltaisia on vähemmän. Tilanne on kuitenkin toisenlainen Tervolan aineistossa, joten asia vaatii tarkempaa tutkimusta.

Näihin saakka peräpohjalaisessa puhekielessä on toiminut ekspansiivisena äänteenmuutoksena metateesi, jossa *h* siirtyy edeltävän soinnillisen konsonantin edelle, esim. *koulhuun* > *kouhluun*. Varhemmassa kirjallisuudessa on havaintoja, että viimeisimmät *h*-tapaukset ovat juuri metateettisia ja että metateesi on ollut suojaamassa *h*:ta kadolta. Peräpohjalaisessa nykypuhekielessä *h*-järjestelmä on kuitenkin jo Tornion murteen keski- ja pohjoisosia lukuun ottamatta niin taantunut, ettei tällä seikalla ole enää merkitystä. Metateesi on vanhastaan ollut leviämässä myös Kemin murteen alueelle, mutta nyt *h* on jo niin laajasti kadonnut, ettei äänteenmuutoksen yleistymiselle enää ole edellytyksiä.

Tämä lyhyt katsaus osoittaa, että murrepiirteiden katoaminen nykypuhekielestä ei välttämättä johda yleiskielen kaltaiseen edustukseen. Alueellisessa puhekielessä saattaa käynnistyä omalakisista kehityskulkuja, jollainen käsillä olevassa tapauksessa on erityisesti yleisgeminatiosjärjestelmän muuttuminen. Tällaisia muutoksia sosiolingvistiikkamme tuntee toistaiseksi varsin huonosti. Vanhat murrealueet saattavat näiden muutosten myötä myös järjestyä uudelleen. Tässä esimerkissä Tornion murteen keski- ja pohjoisosia käyttäytyy osin täysin toisella tavalla kuin muu peräpohjalainen alue. Myös nykypuhesuomen piirteiden sosiolingvististä luokittelua on syytä tarkastella ajoittain uudelleen.

Lähteet

AIRILA, MARTTI 1912: *Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta murteen suhdetta suomen muihin murteihin silmällä pitäen*. Helsinki: SKS.

CANNELIN, KNUT 1888: *Tutkimus Kemin kielenmurteesta*. Helsinki: SKS.

HÄYHÄ, LEILA 1991: *Mihinkäs väliin se h panhaan? Jälkitavujen vokaalienvälinen h ja sen variaatio Tornion puhekielessä*. Pro gradu -tutkielma, OY.

ISTO, SANNA 2014: *Murteen muuttuminen entisen Alatornion alueella. Murteenseuruun kolmas kierros*. Pro gradu -tutkielma, OY.

- KETTUNEN, LAURI 1930: *Suomen murteet II. Murrealueet*. Helsinki: SKS.
- 1940: *Suomen murteet III. Murrekartasto*. Helsinki: SKS.
- KOSKELAINEN, JOUKO 1990: *Variaatio periferiamurteessa. Havaintoja Kittilän murteen muuttumisesta*. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.
- KOTAJÄRVI, SANNA 2004: *Jälkitavujen vokaalienvälinen h Kemijärven puhekielessä*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- KUMPULAINEN, MARJO 2009: *Murteenseuruun toinen kierros Alatorniolla. Neljän kielenpiirteiden analyysi, neljän puhujan profiili*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- KUNNARI, KIRSTI 1983: *Pellon puhekielen piirteitä*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. Helsinki: SKS.
- MANTILA, HARRI 1992: *Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalienvälisen h:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa*. Helsinki: SKS.
- 1993: *Miten äännevuoksen eteneminen näkyy kaunokirjallisuuden kielessä?* Bengt Pohjanen, Oiva Arvola ja Rosa Liksom Tornion murteen oppaina. – *Virittäjä* 97 s. 564–577.
- 2004: *Murre ja identiteetti*. – *Virittäjä* 108 s. 322–346.
- 2011: *The relationship between variation and standardisation in a creation of a new standard language*. – Helena Sulkala & Harri Mantila (toim.), *Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium* s. 54–73. Helsinki: SKS.
- MATTANEN, MINNA 2011: *Sodankylän puhekieli. Neljän kylän vertailua ja havaintoja kielenmuutoksesta*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- MOILANEN, SANNA 2003: *Hailuodon murteen reaaliaikainen muuttuminen*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatutkimus Tampereen puhekielistä*. Acta Universitatis Tamperensis 1605. Tampere: Tampereen yliopisto.
- NAHKOLA, KARI 1987: *Yleisgemmaatio. Äännevuoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta*. Helsinki: SKS.
- NAHKOLA, KARI – SAANILAHTI, MARJA 2001: *Kymmenen vuotta myöhemmin. Seuruututkimus kielenmuutosten etenemisestä yksilön kielessä ja puheyehteisössä*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 68. Turku: Turun yliopisto.
- NIVA, JARMO 2011: *”Kyllä mie hoota lyön paikkaan ko paikkaan.” Kolarista Ouluun muuttaneiden opiskelijoiden murrekäsitykset ja murteen suosiminen*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta. Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruuhankkeen pohjalta*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- NURMESNIEMI, LIISA 2004: *Keminmaalaisnuorten murre. Käyttö, tiedostaminen ja asenteet*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- OLLILA, OUTI 1988: *Sallan murteen erityispiirteitä*. Pro gradu -tutkielma, OY.
OY = Oulun yliopisto.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio*. Helsinki: SKS.
- 2010: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Helsinki: SKS.
- PAUNONEN, HEIKKI 2009: *Suomalaisen sosiolingvistiikan ja kielisosiologian näkymiä*. – *Virittäjä* 113 s. 557–570.
- PELTARI, JAANA 1995: *Alatornion murteen säilymisestä*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- RANTANEN, TUIJA 1991: *Rovaniemen kaupungin nykypuhekielen variaatiosta*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Helsinki: SKS.

- SAUKKO, RAILA 2010: *Tervolalaisnuorten murteen käyttäminen ja tiedostaminen*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- SAUKKO, RIITTA 2001: *Tervolalaisperheen sisäinen puhekielen variaatio*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TEKONIEMI, LEILA 1981: *Havaintoja eri-ikäisten sodankyläläisten puhekielestä*. Pro gradu -tutkielma, OY.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 1999: *Kaunhiista kauhniiseen, satheesta satteeseen. Jälkitavuisa säilyneen h:n variaatiosta Pellossa vuoden 1995 aineiston valossa*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Helsinki: SKS.
- WIIK, KALEVI 2004: *Suomen murteet. Kvantitatiivinen tutkimus*. Helsinki: SKS.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@oulu.fi